

»USODA« LJUBLJANSKE PRISILNE DELAVNICE

D R . M E T O D D O L E N C

I. Nedavno je minulo sto let, odkar je umrl idejni ustanovitelj ljubljanske prisilne delavnice. Ta zavod je obstajal od 15. oktobra 1847. do 1. junija 1920., torej skoraj 73 let. Njegov pomen pač ni bil dovolj upoštevan, sicer bi se bila široka javnost morala zganiti, ko so bili Ljubljani vzeli prisilno delavnico, njena poslopja pa so se meni nič tebi nič izročila drugemu namenu, ki se niti oddaleč ne more primerjati z vzgajališčem poštenosti in delavnosti. To smemo po 16 letih izza ukinitve ljubljanske prisilne delavnice mirne duše trditi! Saj v vsej naši državi še niso postavili zavoda, ki bi bil količkaj tako smotrno urejen, kakor je bil ljubljanski...

Po toči zvoniti — ne kaže? Bomo videli!... Za sedaj naj veljajo naša izvajanja predvsem spominu cerkvenega dostojanstvenika, po rodu Ljubljančana, ki se je dobro zavedal, kako se je treba smotrno boriti zoper delomrznost in potepuštvu in s tem pospeševati narodno blaginjo. Da prikažemo ta problem v pravilni luči, moramo poseči v njegovo zgodovino.

II. Kazni na prostosti, ki naj sledi storitvi zločina, so prilično mlajšega porekla. Sicer so že stari Rimljani poznali odtegnitev osebne prostosti v takšni obliki, da so obsojali zlikovce določne sorte, predvsem delomržneže, na prisilno delo v rudokopih, kar so imenovali »damnatio in metallum«. Vendar se je v srednjem veku na to pozabilo, samo cerkev je nalagala zaporne kazni. Pravoslavje XIV. stoletja je vzdržalo v Dušanovem zakoniku določbo, da se naj drži menih, ki je vrgel kuto raz sebe, v temnici, dokler se ne vrne v poslušnost, poleg tega pa tudi še odredbo, da se pijanec zapre dotlej, da se iztrezni in potem primerno kaznuje.

Razširjajoča se prosveta ob koncu srednjega veka, t. zv. renesanca, pa je zahtevala odločno upoštevanje humanitarnih načel. Smrtne kazni, okrnjenja telesnih udov, trpinčenja so postajala zoprna. Uvidelo se je že, da nima smisla kaznovati samo zato, da se prizadene zločincu zlo, ampak s kaznijo naj se združi še drug namen: zločinec naj se poboljša, drugi ljudje pa ostrašijo. Spomnili so se na rimsko idejo kaznovanja in se vrnili k njej, vendar v drugi obliki. Silili so obsojence, da so pometali ceste, vlačili galere, delali na utrdbah. Nastale so zgradbe, v katerih so bile take osebe spravljene. Imenovali so jih strahovalnice (Zuchthäuser), pa tudi temnice (Thumsen). Praktično gledano pa ni bilo mnogo razlike med osebami, ki so že kršile pravni red in storile zločin, pa med tistimi, ki so po načinu svojega življenja šele ogražale isti red. Saj so bile vedno takšne volje, da store nekaj, kar je pod kaznijo zabranjeno. Zato so v tiste zavode, v katere so spravljali zločince, zapirali tudi malopridne ljudi, ki jim nihče ni bil kos, da bi jih ugnal in spravil na pot poštenja in reda. To pa je bil že prvi korak borbe zoper delomrznost in beračenje, pri ženskah tudi — zoper vlačugarstvo. Nastale so instrukcije za t. zv. Bettelvögte, ki so pregnjali zlasti berače in drugo malopridno svojat. Prvo tako instrukcijo poznamo iz l. 1447.

V začetku novega veka se je stvar v tem pogledu nekoliko razbistrila, da se je postavilo za pravilo: Za domače berače naj skrbi občina; naj se jim dá delo ali pa dovoli, da smejo v domači občini prosjačiti. Glede tujih beračev pa veljaj, da naj se brez milosti iztirajo. Še več: Cesar Leopold I. je štiri leta pred obleganjem Dunaja (1683) izdal »resolucijo« (16. januarja 1679), ki je pretila »zum Exempel« celó s smrtno kaznijo tistemu tujcu, ki ga zalotijo tretjič pri beračenju.

Še dolgo časa potem, ko so izšle razne instrukcije, kako je treba pregnati berače, so zapirali delomrzne osebe v strahovalnice, ki so jih pričeli v srednji Evropi ustanavljati v XVIII. stoletju (na Dunaju l. 1671.). Toda sčasoma je vendar prodrlo mnenje, da zapiranje sicer onemogoča zločine, zločincev pa ne poboljša. Cesar Karel VI. je po nasvetu svojih državnikov izdal odredbo z dne 20. julija 1717, da naj se ustanovi na Dunaju »ubožna kot prisilna delavnica«. Ta naj sprejema delomrzne berače, ki si morajo potrebni živež z delom sami prislužiti. V zavodu naj ostanejo tako dolgo, dokler ne dobe službe. V tej prisilni delavnici so bili njeni stanovalci zaposleni s tkanjem volnenih izdelkov. Ali nova ideja ni uspela. L. 1726. je bila omenjena delavnica tako preurejena, da so v njej namestili le tiste osebe, ki so prestale ravnokar zaporno kazen v strahovalnici. Tisti berači, ki so bili sposobni za delo v rudokopih, naj opravljajo to delo — po nekdanjem rimskem vzorcu! Za tako delo nesposobni moški in vse ženske pa naj gredo v prisilno delavnico. Z uspehi takšne ureditve so bili skraja zadovoljni, vendar so pozneje večkrat izpreminjali način zaposlitve. Vsekakor so posnemali dunajski zavod in ustanovili podobnega v Pragi 1786. l., v Trstu pa 1792. l.

Zaton XVIII. stoletja je prinesel nove ideje tudi glede borbe zoper delomrznost. Kazenski zakonik iz l. 1803., ki je veljal takoj za vse slovensko ozemlje je odklanjal stališče, da naj sodišča skrbé za oddajo v prisilno delavnico. Odredil je, da spada ta stvar v delokrog političnoupravnih oblastev. Mlajše osebe naj se spravijo v posebne korekcijske zavode, ki naj jim nadomesté ali podpró domačo vzgojo. Gojenci naj bi bivali v takšnih zavodih pod izmišljenim imenom. Samo deželni predsednik naj ve za njihovo pravilno ime. Na Dunaju obstoječa prisilna delavnica, o kateri smo že zgoraj govorili, je dobila nove predpise. Tu se je uporabil prvič strokovni izraz »Notion« kot označba tistega odloka političnega oblastva, ki določa, da je neka oseba zrela za prisilno delo.

III. Strahovalnica (ne: prisilna delavnica, kakor v Pragi ali Trstu!) je bila v Ljubljani ustanovljena na Gradu leta 1754. (Istega leta tudi še v Celovcu.) Vprav tega leta se je rodil zakoncema Antonu Janezu in Katarini de Schleuderbach v Ljubljani sin Bernard, dve leti pozneje — 23. julija 1756. — pa sin *Lovrenc Franc*. Poklic staršev in njihov rojstni kraj se iz krstne knjige stolne župnije, od koder so rojstni podatki vzeti, ne da razbrati. Vsekakor se sme domne-

vati, da je bil oče Schleuderbach (ali tudi večkrat Schluderbach imenovan) deželno knežji uradnik, čigar prednik je bil nobilitiran. Nemara je celo Schleuderbach samo ponemčena oblika kakega prejšnjega slovenskega imena...

Vsekakor sta bila oba sinova zelo nadarjena in pobožna. Šolala sta se v Ljubljani, višje teološke študije pa sta dovršila v cistercijskem samostanu v Stični. Bernard je bil posvečen za mašnika l. 1777., Lovrenc Franc pa dne 13. decembra 1780. Oba sta postala cistercijska redovnika, Bernard je bil učitelj normalke v Stični. Ko je cesar Jožef II. razpustil stiški samostan, sta se oba brata nastanila v Ljubljani in živela v pokoju. Bernard je prevzel poznejše službo škofovega kaplana v Ljubljani, postal za tem kanonik »ad baculum«, še pozneje stolni župnik, deželno knežji komisar pri teoloških izpiti, naposled (l. 1823.) stolni prošt. To čast pa je užival le malo časa, ker je še istega leta umrl (27. oktobra). Brat, Lovrenc Franc, pa je živel do l. 1820. v Ljubljani v pokoju in dobil 2. februarja 1820 Codellijev kanonikat pri ljubljanski stolnici. Preživel je še brata Bernarda za dvajset let. Umrl je 31. oktobra 1835 kot senior stolnega kapitlja.

Dolgi presledek od ukinjenja cistercijskega samostana do nastavitve obeh bratov Schluderbachov v cerkveni hierarhiji utegne biti znamenje, da nista bila pristaša janzenističnega škofa Herbersteina; saj je ta odrival na vso moč redovnike. Oba pa sta v pokoju, ki ni bil prostovoljen, preživljala dobo francoske revolucije. Kje sta bila za francoske vladavine nad »Provinces Illyriennes«; v kakšnem bližjem razmerju sta živela z naslednikom Herbersteina, t. j. nadškofom Mihaelom baronom Brigidom (1788 do 1806), dalje s škofom Antonom Kavčičem (1807 do 1814), nismo mogli dognati. Vsekakor sta se dotlej, da se je pričela žilavejša borba pod škofoma Avgustinom Gruberjem (1816—1824) in Antonom Alojzijem Wolfom (1824—1859) mnogo pečala s proučevanjem sodobnih problemov, zlasti še, ko je po francoski revoluciji prišlo sicer do mirnejše dobe, a tudi do hudih gospodarskih neprilik. Obubožanje nižjih slojev po prestanih vojnih letih je vodilo do razrvanosti splošne morale, do potepuštva in vlačugarstva. Spomniti se moramo tu na »specialiteto« gorenjskih potepuhov — na »rokovnjače«. Da se je zlasti Lovrenc pl. Schluderbach s problemi, ki se tičejo potepuštva, resno bavil, za to sicer ne moremo navesti posebnih dokazov, ali retrogradno smemo na to sklepati, ker je napravil oporoko, s katero je vso svojo imovino, ki ostane po plačilu nekoliko volil, zapustil za zgradbo prisilne delavnice, ki naj se sezida v 10 letih po njegovi smrti. Ako se to v tem času ne zgodi, naj pripade vsa vsota mestnim revežem v Ljubljani. Iz tega se vidi, kako je ljubil svoje rojstno mesto, pa tudi, kako velik človekoljub je bil!

Zgradba prisilne delavnice je bila v tako ozki zvezi z mestom Ljubljano, da je leto dni, preden bi bila potekla omenjena desetletna doba za ustanovitev prisilne delavnice, mestna občina ljubljanska sama nabavila in prepustila t. zv. Gartnerjev mlin ob Ljubljani in precejšnje zemljišče za bodočo prisilno delavnico. Lovrenca pl. Schluderbacha zapuščina je vrgla v denarju 14.633 gl. Vrednost omenjenega mlina

z zemljiščem je bila cenjena na 15.000 gl. Ideja človekoljuba kanonika pl. Schluderbacha je našla posnemovalce, ki so poklonili za isti namen nova darila. Osnovna glavica za projektirano zgradbo se je zvišala na 15.176 gl. Drežanje predstaviteljev kranjske dežele na dunajskem dvoru, da se po vzoru drugih mest (zlasti Trsta) ustanovi v Ljubljani, pač z ozirom na že obstoječi fond, prisilna delavnica, je uspelo. Cesar Ferdinand je z odlokom z dne 30. novembra 1844. dovolil napravo prisilne delavnice za Kranjsko v Ljubljani in določil gradbeni predjem v znesku 50.000 gl., ki naj se izda iz državne blagajne, a le-tej vrne v desetih letnih obrokih. Predjem in pozneje vsi stroški za vzdrževanje zavoda naj se pokrivajo z deželnimi dokladami na direktne davke. Posebni sklad za prisilno delavnico je bil ustvarjen 1. aprila 1845, torej le sedem mesecev pred pretekom dobe, ki jo je določila Schluderbachova oporoka. Štirinajst dni za tem pa sta podjetnika Benjamin Pichler in Mihael Starc pričela z zgradbo stavbe, ki je bila proračunjena na znesek 56.000 gl. Dograjena je bila l. 1847. v septembru, odprta pa 15. oktobra istega leta. Razne poznejše adaptacije, ki so bile dovoljene med zidanjem, so dvignile celokupno vsoto za zgradbo na 65.232 gl. Tako je postala Schluderbachova plemenita skrb za pojačanje borbe zoper malopridne potepuhe dejstvo.

IV. Preden se ozremo po izpremembah, ki so postale sčasoma zbog razvoja institucije potrebne, naj pokažemo pravno podlago za delokrog prisilne delavnice v Ljubljani.

Že l. 1837. so tožile vse uprave kaznilnic (prejšnjih strahovalnic) v monarhiji, da svojih kaznjencev ne morejo primerno zaposlovati. Kaznilnica na Ljubljanskem gradu je hotela, da bi zunanji podjetniki vzeli delavske moči kaznjencev v zakup in z njimi obratovali na debelo v tem ali onem področju pridobitnega gospodarstva. Pa to se ni obneslo; podjetniki niso hoteli plačevati primernih cen. Treba je bilo misliti na zaposlitev v samem zavodu z delom na veliko. Kaznilnice so posnemale prisilne delavnice. Tako je prišlo do enake pobude »od zgoraj« v že omenjenem odloku cesarja Ferdinanda z dne 30. novembra 1844, a sledila sta mu še zaporedoma dva dekreta. To spoznamo iz tiskanega besedila »Cirkulare des k. k. illyr. Guberniums in Laibach vom 18. Juni 1847, Nr. 13.857«. Ta okrožnica je izšla hkratu v nemškem in slovenskem jeziku. Slovensko besedilo se je glasilo dobesedno tako:

Osnanilo

z. k. ilirf. k. desfélkiga poglavárftva v Ljubljani.
Saftran napráve desfélne delavfhnize sa Kranjfkó desfelo v Ljubljani.

Shé s osnanilam tega poglavárftva, danim v Ljubljani 27. Grudna 1844 Nr. 29740 je bilo sploh na snanje dano, de fo Nj. Velizhaftvo po osnanilu dvorniga sedefha od 4. Grudna 1844 No 38630 napravo delavfhnize v Ljubljani sa Kranjfkó desfelo 30tiga Lftopada 1844 premiloftivo pripovoliti fklenili.

Is tega namena fe tadaj po prejétim vífokim dvornim fklepu od 29. Sufhza, 4. Roshniga zvéta, t. l.

Nr. 8525 in 16919 poglavitne ravnala¹ sdaj fhe sa pofkuhno ufnovane naprave² té delavfhnize s tem opominam osnanijo, de bodo bersh ko bersh fvojo veljavnoft sadobile.

V Ljubljani 18. Roshniga zveta 1847.

Joshef Baron Weingarten,
deshélski poglavár.

Andrej Grof Hohenwart,
z. k. dvorni fvetovavez.

Joshef Eduard baron Pino od Friedenthal,
z. k. poglavarfki fvetovavez.

Prav istega dne je izšla zopet v obeh »deželnih« jeziki »Provisorische Einrichtung des Zwangsarbeits-hauses für die Provinz Krain bei St. Vincenz in Laibach — Sapofkuhnpjfka naprava delavfhnize sa Kranjlfko deshelo pri fvetim Vinzénzu v Ljubljani« —, 60 paragrafov. Takoj v začetku, v drugem odstavku § 1. stoji, da prisilna delavnica »ni tedej kraj ftrahovanja, ampak polizajlfka hifha poboljfhavanja je«. Koliko časa se bodo »pokorivniki« (nemško »Zwangsarbeiter [Zwänglinge]«) držali v zavodu, to ostane zavisno od poboljšanja, vendar ne sme trajati več ko 3 leta. V zavodu naj se opravljajo sledeča dela: »Predivo prefti, Volno prefti, kertazhiti, Platno, volno in shido tkati, fhivati, fhtrikati in druge domazhe dela.« To so torej deloma tudi takšna dela, ki pritičejo samo ženskam. Navzlic temu pa slove § 16. tako: »V delavfhnico priti so vgodni (nemško: eignen sich): 1) Pred vfimi drugimi tifti, ktere je po § 455 perviga dela ftrahovavnih poftav sa nekaj zhafa polizajlfko sapreti tréba, in sicer pofebno tifti, kteri so ismed na Kranjlfkim snanih Rokonazhev. 2) Tifti, kteri s soperpoftavnim rasmusdanim shivljenjem v foféskah nepokoj delajo in fe s polizajlfkimi fhtrafnigami vftrahovati ne dajo. 3) Poftopazhi, lenuhi in sanikerniki (nemški liederliche Personen), ki fe delu vgibajo.« Iz deželne strahovalnice (na Gradu) ne pride nihče naravnost v deželno delavnico: Spoznanje (Notion), da se odda oseba v prisilno delavnico, izreče v prvi instanciji »Kresija«, na »priteshb« (Recurs) pa reši zadevo v 24 urah deželno poglavarstvo. Najmanjša doba za bivanje v prisilni delavnici je bila določena na 6 mesecev.

Kakor smo že namignili, so prihajale tudi ženske »pokorivnice« v novo ustanovljeni zavod, pa ne dolgo časa: Od l. 1855. naprej so se oddajale v žensko prisilno delavnico v Lankovice pri Gradcu. Zato pa je bilo razširjeno območje za sprejemanje moških »pokorivcev« (prisilnih delavcev) na one iz Koroške, Štajerske, Primorske, Dalmacije in Benečije. To se je zgodilo l. 1858. Ljubljanski zavod je torej pomenil centralno prisilno delavnico daleč preko prvotne zamisli, kar je bilo Ljubljani ne samo v čast, ampak tudi v gmotno korist.

V. Razširjenje delokroga je zahtevalo še novih žrtev glede poslopij in zemljišč. Napredovala pa je tudi ideja prisilne vzgoje tekom časa tako zelo, da je

nujno sledilo prezidavanje, prizidavanje, dokupovanje i. pod. Naj vsaj na kratko zabeležimo — po uradnih spisih — kaj se je vse storilo za razvoj zavoda.

Gradbeni fond tistih 56.000 gl. ni zadostoval niti za prvo etapo. Kranjska dežela je »aktivirala« že l. 1851. poseben deželni sklad za prisilno delavnico, ki se je dotiral z dokladami na deželne davke.

Ko se je zavod postavil, se je izkazala potreba, da se prizidajo še 3 gospodarska poslopja za skladišča in da se uvede kanalizacija. To je povzročilo izdatke v skupni vsoti 24.000 gl.

Bali so se, da pride pri večjem številu prisilnih delavcev do ustanka ali upora, pa bi se disciplina ne mogla vzdrževati. Da se prisilnim delavcem hitro zabrani skupen nastop ali pa pobeg, je bilo treba žrtvovati za napravo zamreženih dveri po hodnikih in delovnih prostorih, pa celo v hišni kapeli, vsoto 3600 gl.

Za prvi desetletji je to zadostovalo. Saj je od ustanovitve zavoda do l. 1866. vodila upravo c. kr. kranjska provincialna vlada. V tem letu pa je prevzel Kranjski deželni odbor vso upravo v svoj avtonomni delokrog in je poslej še bolj skrbel za rastoče potrebe zavoda.

V začetku l. 1870. je prišlo do zgradbe še enega skladiščnega poslopja za 2600 gl.

L. 1884. se je pripravilo udobnejše stanovanje za vodovemu pregledniku in napravilo novo skladišče, kar je stalo 3843 gl.

L. 1886. sta se zgradili dve baraki za bolnike z nalezljivimi boleznimi za 2600 gl. Istega leta so se popravila stranišča, napravil hlev za konje in posebna delavniška soba. Stroški so znašali 1004 gl.

L. 1887. je bilo treba sezidati perilnico in sušilnico, pa shrambo za les. To je stalo 10.228 gl. Za ponovno popravilo stranišč, gnojišč s potrebnimi odtoki za gnojnico, dalje za novo opremo delavnice je dežela žrtvovala 8240 gl.

V naslednjem letu 1888. so zgradili posebno poslopje za zavodove obrate (37.695 gl.), postavili zvezni zid (1627 gl.), sezidali kovačnice in vozarne 6275 gl.). Za te nove zgradbe je bilo treba dokupiti sveta, takisto za vrt (9915 gl.). Neke delavnice so prenaradili v spalnice (2009 gl.).

V letu 1889. sta dobila zavodov duhovnik in višji paznik posebni stanovanji (1543 gl.). Po dveh letih pa so sezidali za 16 pazniških rodbin posebna stanovanja, kar je stalo 20.153 gl.

Razne adaptacije v poslopijih, naprava dveh vrtov, na katerih naj bi delali prisiljenci (l. 1892. in 1893.), dalje instalacija vodovoda (leta 1893.) so povzročile 7844 gl. izdatkov.

L. 1894. je bilo treba vnovič dokupiti zemljišča za 4445 gl. Potres leta 1895. pa je zahteval popravil v skupni vrednosti 7287 gl. Istega leta se je zgradila tudi kopel in modernejša kuhinja, kar je stalo 7582 gl. Instalacija za električno razsvetljavo po vseh prostorih je stala 2400 gl.

Naj bo dovolj naštevanja! Saj smo hoteli le pokazati skrb dežele Kranjske za razvoj zavoda, da se vzdrži na višini sodobnih zahtev. Vse gmotne žrtve, ki smo jih v glavnih točkah zgoraj zabeležili, so zna-

¹ V nemškem tekstu: die Hauptbestimmungen.

² V nemškem tekstu: provisorischen.

šale za prvo zgradbo 68.493 gl., za dodatne zgradbe itd. pa še 173.780 gl., pri čemer ni všteta vrednost zemljišča in mlina, ki ga je poklonilo mesto Ljubljana že leta 1844.

VI. V pogledu praktičnih ciljev, ki jih je ljubljanska prisilna delavnica po razširitvi prvotnega delokroga morala izpolnjevati, naj dodamo tole:

Dne 15. julija l. 1870. je izšel deželni zakon za Kranjsko z določbami, katere osebe se sprejemajo v »posilno delavnico« (sic!) in po kateri poti. Urediti je bilo treba vprašanja, iz katerih kronovin se smejo oddajati osebe, kar je bilo dotlej še stvar upravnih oblastev.

Prisiljenci iz Štajerske se po l. 1871. niso več oddajali v ljubljanski zavod, ker je ta vojvodina istega leta sama odprla lastno prisilno delavnico (Messendorf pri Gradcu). Sedaj je preostajalo v Ljubljani prostora, pa so ženske »pokorivnice« iz Kranjskega zopet sprejemali v domači ljubljanski zavod. Pa ne dolgo časa. V l. 1873. so se odločili, da jih pošiljajo zopet v Lankovitz, to pa zato, da so mogli v ljubljanski zavod spraviti del moških in ženskih blaznih oseb. Ko pa je bila blaznica l. 1882. na Studencu odprta, je tako sprejemanje prenehalo.

Doba zase je bila, ko je izšel državni zakon z dne 10. maja 1873, ki je napovedal odločno borbo »zoper dela se boječe (lenuhe) in proti vlačugarjem (potepuhom)«. Odredil je v § 13. ustanovitev prisilnih delavnic po vsej državi, poleg tega po § 18. tudi še poboljševalnice za osebe, ki še niso prekoračile 18. leta. Vzgoja v teh zavodih ni pomenila odredb varnostne policije, ampak je bila praveca pravna posledica sodne obsodbe zbog določenih deliktov. Še izraziteje se je uveljavila ta misel ob zakonu z dne 24. maja 1885 »o prisilnih delavnicah in popravnih«. (Tako uradno besedilo!) Poslednje — danes jim pravimo »poboljševalnice« — naj bi skrbale za »blagonravno (moralno) in pobožno odgojo popravljenec in pa za izučbo v delu, kakršno se prilega njihovim sposobnostim ter bi jih utegnili v bodoče živiti«. Sprejemali so se smeje v poboljševalnice osebe izpod 18 let stare, kadar obstoje glede njih zakoniti pogoji za oddajo v prisilno delavnico. V Ljubljani se je po tem zakonu ustanovil poseben oddelek prisilne delavnice kakor poboljševalnica za moške korigende. Ta oddelek je bil izročen zavodskemu duhovniku in posebnemu učitelju. Oba sta imela stanovanje v poslopju zavoda. Teh korigendov je bilo od vsega početka okoli 40 po številu. Polovica njih se je morala učiti krojaške ali čevljarke stroke, druge so pa zaposlili na polju ali na vrtu. Zato je bilo treba kmalu dokupiti zemljišča, o čemer smo govorili zgoraj.

Število moških prisiljencev je naraslo v zadnjih desetletjih pred svetovno vojno na 250 do 300. Tretjina je bila zaposlena v zavodovih obratih kot čevljarji, krojači, tkalci, mizarji in knjigovezi, manj nadarjeni, po telesu slabotni so se bavili z domačimi hišnimi deli ali s pripravljanjem papirnih vreč, skoraj dve tretjini pa so pošiljali na delo izven delavnice, seveda pod strogim nadzorstvom.

Po sklepu deželnega zbora kranjskega z dne 16. januarja 1909 je deželni odbor preuredil oddelek za korigende v »posebno vzgajališče za zanemarjeno mladino«. Naj se tu spominjamo velikega ljubitelja

mladine, pokojnega *Frana Milčinskega*, ki je z besedo in dejanjem utiral pot za moralno poboljšanje tistih mladostnih oseb obojega spola, ki so mu bili »ptički brez gnezda«, ¹ ker po nesreči niso imeli prave domače vzgoje. Njegova beseda je pač veliko zalegla: V prisilni delavnici so priredili posebne prostore, sicer v glavni zgradbi, pa vendar čisto ločene od prostorov za prisiljence, da niso prišli z njimi v stike. Sprejemali so se semkaj poslej dečki od 14. do 18. leta starosti, ampak ne samo takšni, ki so bili »nocionirani« po sklepu deželne komisije, temveč tudi drugi, o katerih je sodišče spoznalo za potrebno in koristno, da se vzgajajo v zavodu. Šolski pouk je bil urejen po priliki tako kakor v obrtno-nadaljevalnih šolah. Uveden je bil tudi pogojni izpust iz zavoda.

VII. Vse je šlo v redu! Mladi in stari delomrzneži, pa tudi mladi potepini, ki še niso okusili kazni, so se »prisilne delavnice« bolj bali kakor sodnih kazni. Kajti v tem zavodu so morali delati, in sicer kar 3 leta! Marsikak starejši sodnik je še danes priča, kako so obsojenci kleče in s povzdignjenimi rokami prosili, naj se jim rajši kazen zviša, samo da ne pridejo v — prisilno delavnico.

Prišla pa je svetovna vojna. Vojaška oblast je leta 1915. reklamirala zase vse prisiljence, ki so bili za vojaško službo sposobni. Prostori prisilne delavnice so se praznili. Prosta mesta so uporabili tako, da so pospravili v poslopje za prisilno delavnico duševno zaostale bolehalce obeh spolov. Samo vzgajališče za zanemarjeno mladino je poslovalo dalje, seveda tudi z zmanjšanim številom gojencev.

Ko je po prevratu nastopila nova državnopravna in nacionalna doba, v prisilni delavnici še ni bilo razen peščice starčkov nobenega prisiljenca; novih pa uprava, ki naj bi po od prej veljajočih zakonih osebe, ki so jih sodišča označila za delomrzneže, »nocionirala«, t. j. oddala na prisilno delo, ni več pošiljala v ta zavod. *Zgradbo je pokrajinska vlada določila za norišnico, osebje razpustila, skratka prisilno delavnico ukinila.* Prišel je državni zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 2. avgusta 1921. Ta je odredil, da naj minister pravde izda uredb o postopanju, kako se »osebe, ki se potepajo, pijančujejo ali izvršujejo nečisto obrt, pa ne morejo dokazati, da se preživljajo na pošten način«, pospravijo v prisilno delavnico, oziroma, če so še maloletne, v zavod za vzgojo in moralno poboljšanje nedoletnikov. Takrat pa prisilna delavnica v Ljubljani, ki je bila edini zavod te vrste v vsej državi, že ni več obstojala...

VIII. Strah vseh delomrznežev, ljubljanska prisilna delavnica, ki je vršila nad pol stoletja svojo nalogo odlično, je postal prazen nič. Namesto nje je država morala ustanoviti nekakšno oddelek za prisilne delavce, in sicer za moške v Stari Gradiški, za ženske v Begunjah pri Radovljici. Ali v obeh krajih — pod okriljem kaznilnic... Leta 1847. so spoznali in slovesno proglasili, da prisilna delavnica ni »kraj strahovanja«; v novi »modernejši« državi pa smo prišli po sedmih desetletjih zopet na staro pogrešno stališče... Novi kazenski zakonik iz l. 1929. predvideva prisilno delavnico kot posebno očuvalno odredbo, ki

¹ Primerjaj njegovo povest »Ptički brez gnezda«, ki jo je izdala Družba sv. Mohorja.

ne bi smela imeti prav nič skupnega s kaznimi. Za mlajše maloletnike bi morali dobiti samostojne vzgojevalne zavode. Ne eno ne drugo se do danes v resnici še ni po duhu zakona izvedlo.

Ali naj mari država popusti in se ne briga več tako intenzivno za borbo zoper delomrznost, kakor se je za to brigala bivša Avstrija in še prav posebno »vojvodina Kranjska«? Vsakdanja izkušnja kaže — šestnajst let po ukinitvi ljubljanske prisilne delavnice — da je *potepuhom naravnost zrasel greben*, da se je potepuštvu nekako organiziralo... *Po dva in dva potepuha* hodita vedno skupaj, pod krinko brezposelnosti »prosita« za podporo... Prvo, kar hočeta, je, da dobita priliko, da kaj ukradeta ali da vsaj izvohunita priložnost za izvedbo tatvine. Če dobita podporo v denarju, dobro, jo porabita za kino ali za pijačo. Če dobita podporo v kruhu — ga najraje »odložita« že na stopnicah... Tako v mestih in trgih. Na vasi gre za drug sistem: Tam se ljudje boje za svoj dom. Potepuha ga lahko zažgeta... Dobita torej, kar želita, pa hajd dalje... v mesto ali selo, *samo da delati ne bo treba*. In koliko umorov se je že pripetilo, ki so jih zagrešili potepuhi?

Strah pred prisilno delavnico je korenito izginil. To je prvi glavni vzrok potepuštvu. (Seveda jih je več!) Kako malo oseb je v oddelkih za prisilno delo v Stari Gradiški in Begunjah! Kako različna je zaposlitev tu ali pa v pravih prisilnih delavnicah pod strokovnim vodstvom vprav za to nastavljenih uradnikov, duhovnikov, paznikov! V drugih državah, ki imajo že prave prisilne delavnice, ustanavljajo še nove, *v naši pa je bila edina obstoječa prava prisilna delavnica čez noč ukinjena*. Tako je plemenita zamisel Ljubljancega kanonika Lovrencija pl. Schluderbacha, podprta tudi z osebnimi gmotnimi žrtvami, širokogrudna *podpora mesta Ljubljane*, velika, desetletja trajajoča požrtvovalnost *dežele Kranjske*, ki je skrbela za investicije v vrednosti, ki znaša danes več milijonov dinarjev — na vse zadnje tudi občudovanja vredna skrb Frana Milčinskega za zanemarjeno mladino, skoprnela v nič..., delomrznost pa zavzela obseg, ki mu zgodovina naših krajev nima primere.

Naj bi »usoda« ljubljansko prisilno delavnico že skoraj vrnila prvotnemu smotru, da postane zopet »strah delomrznih ljudi«.

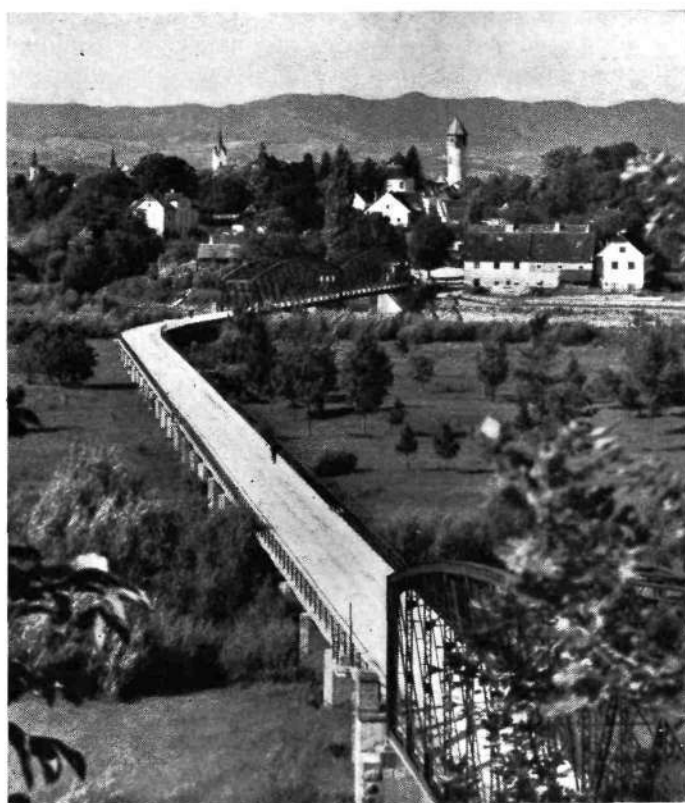
BREŽICE IN NJIH MESTNE PRAVICE

D R. V I K T O R T I L L E R

Brežice (165 m) leže sredi rodovitne Krško-brežiške kotline ob levem bregu Save blizu izliva Krke in Sotle v Savo in so važno trgovsko in obrtno središče v Posavju. Mesto je oddaljeno 23 km od kolodvora, odkoder vodi glavna prometna žila skozi mesto in nato po mostu čez Savo in Krko do državne ceste Ljubljana—Novo mesto—Zagreb. V glavni ulici stojijo tri cerkve, in sicer župna cerkev sv. Lovrenca iz l. 1781., frančiškanska cerkev sv. Antona Padovanskega s samostanom in podružna romarska cerkev sv. Roka, zgrajena okoli l. 1740., dalje dvonadstropna uradniška hiša, dvonadstropni Narodni dom, župnišče, rotovž iz leta 1769., poslopje okrajnega načelstva, v stranskih ulicah pa meščanska šola, osnovna šola in javna bolnica. Glavna ulica je prav čedna. Na jugu jo zapira impozantni dvonadstropni Attemsov grad.

O zgodovini Brežic in okolice imamo malo podatkov, zlasti o najstarejših časih smo slabo poučeni. Mesto samo hrani iz preteklosti le malo listin. In ni čuda, Brežice so bile v turških bojih in kmetskih uporih večkrat razdejane.

V 10. stoletju in v prvi polovici 11. stoletja so spadale Brežice pod rajhenburško gosposčino, katere lastnika sta bila Viljem, mejni grof Savinjske marke, in njegova žena, blažena Hema iz rodu Breško-Seliških. Po moževi smrti je grofica podarila l. 1043. svojo posest salzburškemu nadškofu, ki so bili potem gospodarji Brežic do konca srednjega veka. Salzburški nadškof Konrad (1106—1147) je nanovo sezidal in utrdil brežiški grad, prvotno zgrajen najbrže že v

Brežice